

1. Krajina bez výrazné petosféry: ani pole, ani město, ani vesnice. Takzvaný „Urban-sprawl“ – živelně zastavovaná plocha.

Krajina jako petosféra

Rolníci 21. století

**MILOSLAV
LAPKA**

Co je to *petosféra*? Nadsázka, nebo realita? Název, který se tváří solidně a odkazuje například k Hadačově technosféře jako souboru toho, co člověk vytvořil, popřípadě ke komplexnější technoantropocenóze jako společenství člověka se vším, co potřebuje k existenci? Nebo je to pokračování evoluce biochemika a naturfilozofa V. I. Vernadského ve smyslu přechodu biosféry v noosféru až k bodu omega, jak noosféru pojímá Teilhard de Chardin?

Název petosféra záměrně trochu klame. Využívá zmíněnou analogii, ale jde o nadsázku, pokus o vtíp. Pojmenoval jsem tak jev, který se začíná šířit v evropské krajině: na venkově nastupuje éra přírody, estetiky a turistiky (PET). To jsou dnes uznávané hodnoty venkova. Že tu byly dávno předtím, je pro dnešní trh nepodstatné, prodávají se právě dnes. *Pet* v angličtině znamená domácí mazlíček, zvířátko, což dobře vystihuje náš dnešní vztah ke krajině. Chceme se především kochat její krásou, dotýkat se jí a pobývat v ní a s ní ve svém volném čase. Petosféra je upravená a oceňovaná krajina plnicí funkcí PET. Na otázku, zda je petosféra pro krajinu plus, nebo minus, nelze odpovědět obecně, jak už to s chováním složitých systémů bývá. Známe případy, kdy petosféra chrání krajinu před devastací, jinde naopak převrací naruby její tradiční struktury a funkce.

Žijeme ve zvláštním období. Na neatraktivních územích se i nadále vyrábějí potraviny ve velkém. Trend přiblížit zemědělství průmyslové výrobě a vyrábět pokud možno bez „negativních“ vlivů přírody se nezastavil, naopak má před sebou nové obzory geneticky manipulovaných plodin. Zato plochy krajiny atraktivní esteticky nebo historicky začínají plnit funkci PET. Podobná území mají dokonce ofi-

ciální název: High Natural Value (HNV) systems – agrosystémy s vysokou přírodní hodnotou. Rada pro Panevropskou biologickou a krajinnou diverzitu odhaduje rozlohu HNV na 20 % v Evropě (odhad z r. 2004).

Soukromě hospodařící rolníci

V roce 2000 jsme s Miroslavem Gottliebem vydali knihu o rolnících a krajině. Byla to výpověď o několika málo procentech soukromých hospodářů, kteří přežili období kolektivizace¹ a začali znovu hospodařit. Jaká je situace dnes?

Pro soukromé rolníky, kteří byli likvidováni, zůstává kolektivizace kamenem, jenž nebyl z jejich cesty odvalen. Každý příběh rolnického rodu o něj zakopává a oklikou se k němu vrací. „Byla to strašná a zničující válka, která hraničila s nepřičetností,“ zní vyjádření jedné rodiny. Nebyla to dějinná nutnost – ani vítězství socialismu, ani vítězství člověka nad dřinou. Pro ně to byli konkrétní lidé, jejich vlastní půda, jejich odvedený dobytek a jejich zdevastované rodinné statky. Pokud se vám to zdá nostalgické a patetické, máte jistě kus pravdy, ale ti, kteří kolektivizaci zažili na vlastní kůži, mají na svůj postoj právo.

Neidealizujme si soukromého rolníka. Skutečně to není bytostný ochránce přírody vyznávající jako nejvyšší hodnotu biodiverzitu. Musí se uživit. Tradičním způsobem, jaký

PhDr. Miloslav Lapka, CSc., (*1957) vystudoval kulturologii a estetiku na Filozofické fakultě UK v Praze. V Ústavu systémové biologie a ekologie AV ČR v Českých Budějovicích se zabývá sociologií krajiny, zejména se zaměřil na soukromé rolníky a strategii venkova v procesu globálních změn kulturní krajiny. V Národním zemědělském muzeu působí jako vědecký pracovník a kurátor pro připravovanou výstavu „Česká krajina“, která by měla být realizována r. 2010.

1) O tom, jak důkladně byla „třída“ rolníků likvidována, svědčí následující čísla: V r. 1950 bylo v českých zemích 1 404 000 soukromě hospodařících rolníků (jiní nebyli). R. 1952 propukla naplno kolektivizace a r. 1960 odolávalo tlaku povinných dodávek a perzekucí již jen 78 000 soukromých hospodářů (z celkového počtu 848 000 zemědělců). V r. 1969 byl (po příchodu okupačních vojsk v srpnu 1968) socialismus „upevněn“. Nastalo období „normalizace“. Soukromých hospodářů zbývalo 39 000 (z celkového počtu 688 000 zemědělců). V r. 1979 jich bylo už jen 6000 a v roce 1988 zbývaly 2000.

zná lidstvo od neolitu: co nejlépe využít produkční schopnosti půdy, něco na ní vypěstovat a nabídnout to na trhu. Skutečnost, že jde dnes o trh marginální v porovnání s průmyslem, obchodem s informacemi a virtuální realitou, nic nemění na rolníkově neolitic-kém vztahu k půdě.

Nezatrácujeme soukromého rolníka. I když je nereálné, aby se vrátila do všech koutů naší země řemenová políčka třicátých let minulého století, rodinné hospodaření má svůj řád, vztah k půdě, zvířatům i strojům, k budoucím generacím, k svému místu i k své krajině. Je to vztah viděný přes půdu a předky – ale v porovnání s anonymním řáděním některých bývalých JZD a většiny státních statků se ocitáme v jiném ekologickém světě.

Domnívám se však, že dnes nastávají takové změny ve využití krajiny, že jsou s kolektivizací srovnatelné, nebo ji dokonce předčí. A jde o změny v měřítku místních poměrů, ale přinejmenším o změny evropské. Zatímco se čekalo a dohadovalo, co EU českému zemědělství přinese nebo odnese, zatímco se pečlivě vykazovaly ztráty zemědělské produkce způsobené suchem, povodněmi a šířením nemoci BSE, pozvolna se stala jedna zásadní změna, která pohltila všechny ostatní: neolit skončil (viz J. Sádlo, P. Pokorný, Vesmír 83, 398, 2004/7). Ne úplně, ne najednou, ale podstatné změny jsou v rámci Evropy takového rozsahu, že neolitic-ké vztahování k půdě a její produkční funkci zřejmě nemá pokračování. Dnes nastupuje něco jiného – prodává se rekreační hodnota venkovské krajiny, nostalgické tradičních řemesel a poutí, barokní štíty na návsi, ekologické hospodaření, scenérie krajiny a genius loci. Dnes nastupuje v krajině petosféra jako dobře prodejný artikl, po němž roste poptávka. To má pro rolníky dosti nečekané důsledky. Neolit mizí, jak dokazuje britský sociolog Eric Hobsbawm v práci *Věk extrémů. Krátké dvacáté století 1914–1991* a u nás např. Václav Cílek, Jiří Sádlo a další. Nová era však ještě plně nezačala, dosud si ještě nezvykla ani na své jméno (viz Vesmír 81, 67, 2002/2, 84, 478, 2005/8, 85, 72, 2006/2).

Rychlé změny

Území jižních Čech, o které se opírá zmiňovaná práce o rolnících, bylo v intenzivnější míře kolonizováno v 13. století. To představuje 700 let práce a života z produkce půdy. A náhle – po dramatických kotrmelcích kolektivizace a po slibném startu do 21. století – se zdá, že produkce půdy už není to hlavní, o čem má trh zájem, a rolníci že tu jaksi nejsou od toho. Je to dočasná odchylka, nebo se opravdu ohlašuje nová era – petosféra? Stojíme uprostřed změn. Téměř dokonale dosažený monolit stepního stadia je úspěšně narušován ze všech stran expanzí „divočiny“ neudržovaných polí, zalesňováním řízeným i spontánním, rumištní divočinou překladišť a celých předměstí. Je to dobře, nebo špatně? Z jakého hlediska? Ekologického, kulturního, nebo strategického? Odpověď bude asi pokaždé jiná. Jde o zásadní otázky, na které za tak krátký čas ještě neznáme přesné odpo-

vědi. Koncentrovaná energie peněz tekoucích do společné zemědělské politiky EU se snaží pro farmáře udržet zdání pokračujícího neolitu a pro nás zdání obrazu tradiční venkovské krajiny. Výsledkem je mnohde krajina roztržštěná na nesouvisející enklávy.

V Evropské unii propuká snaha udržet farmáře na půdě něčím jiným, než jsou jen dotace. Pro ospalé oblasti se hledá spása v integrované turistice. To je turistika, která není masová, ale naopak spotřebovává a vyhledává místní zdroje, a tím pomáhá místní komunitě přežít. Pro některá území v Irsku, Řecku, Francii či Španělsku je to jediná obrana před úplným vylidněním. Slavnosti, cesty vína, románské prastaré kostely, to vše je nabídka pro turisty přesycené známými centry a hledající něco jiného. Ale co vlastně hledají? Nostalgický obraz minulosti uchovaný v krajině jak v divadelních kulisách? Nový prostor pro nové hry a sporty? Odpočinek a klid? Nebo sami sebe?

Přeměna krajiny v petosféru

Výzkum možností integrovaného turizmu v spících evropských územích proběhl i u nás, vybrali jsme oblast České Kanady (na pomezí

2. Začátky petosféry sahají dosti daleko do historie, jak je vidět na příkladu umělého vodopádu v Terčině údolí u Nových Hradů po romantických úpravách z počátku 19. století.

3. Krajinný prvek, který je dnes obecně chráněn spíše funkcí PET (přírodní, estetickou, turistickou) než původní funkcí náboženskou.

K DALŠÍMU ČTENÍ

- Czech Carbo, 2003–2007. PS8, Sociální a ekonomické důsledky GKZ s ohledem na „land-use changes“ a strategie chování společnosti, VaV, MŽP ČR
- Cudlínová E., Lapka M., Bayfield N.: Indicators of landscape changes under different scenarios of agricultural policy (case study from CR). P. 1–9. Biodiversity: Science and Governance, Unesco, Paris 2005
- Hadač E.: Úvod do krajinné ekologie, Bulletin ÚKE ČSAV, Praha 1977
- Lapka M., Gottlieb M.: Rolník a krajina. Kapitoly ze života soukromých rolníků, Sociologické nakladatelství, Praha 2000
- Lapka M., Cudlínová E.: Changing Landscapes, Changing Landscape's Story, Landscape Research Vol. 28, No. 3, 323–328, 2003, Carfax Publishing 2003
- Sprite 2002–2004, Projekt. Supporting and Promoting Integrated Tourism in Europe's Lagging Rural Regions, Project within the 5th Framework

Čech, Moravy a Rakouska). Klid, málo lidí, poměrně velké plochy lesů a kulturní památky. To jsou hlavní a oceňované nabídky pro integrovaný turizmus, který by neměl místa ničit, ale naopak „prodávat“ jejich neopakovatelnou hodnotu, a tím je udržovat při životě. Na druhé straně bývají místní obyvatelé poměrně pasivní, nezabývají se možnostmi jak například využít proud cykloturistů. V náznamech se tu začínají vyskytovat i některé jevy masové turistiky. Na románský hrad Landštejn přijede ročně až 100 000 turistů, ovšem vystřídají se tu během tří letních měsíců. Podobné problémy a počty návštěvníků má Telč. Také ve Slavonicích na náměstí může být problém s místem na zaparkování jízdního kola, ovšem jen v létě. Podnikatelé chtějí přirozeně nabídku rozšířit o zimní sezonu, která je nejistá, co se týká sněhové pokrývky pro běžkaře. Třeba se jim to podaří, jestliže postaví umělou dráhu, akvaparky nebo golfové hřiště – příklad už existuje v Nové Bystřici. Budou pak ještě lidé přijíždět za romantickou krásou opuštěné České Kanady, nebo na jejich místo nastoupí jiní turisté s jinými požadavky a jim odpovídající nabídka? To vše jsou velké změny. Spontánně se opouští produkční funkce takových zajímavých míst a je nahrazována něčím jiným, co se často ještě hledá. Nemůžeme ani automaticky říci, že je to pro krajinu špatné.

V celé Evropě se ukazuje, že se zemědělská půda začne měnit v les, louky, mokřady, ale také v sídliště. A pravděpodobně ne malá část. Při předpokládaných scénářích vývoje společné zemědělské politiky (CAP)² se to týká 5–10 % celkové rozlohy horských a podhorských území. V našem případě na Novohradsku, zahrnujícím horní tok Stropnice (asi 220 km²), změní v příštích 10–20 letech způsob využití podle odhadu řádově desítky kilome-

trů čtverečních orné půdy. Nemůžeme automaticky říci, že je to pro krajinu to nejlepší. Zkrátka poučky o dynamické rovnováze krajiny dostávají konkrétní podobu neustálé petosféry.

Kdo bude v petosféře hospodařit?

Co se stane s našimi rolníky? Budou následující generace fungovat v přírodě jako správci hřišť? Budou udržovat cyklostezky, nabízet občerstvení, stanou se z nich bodří majitelé penzionů, farmáři na ekofarmách, průvodci jezdící na koních, znalci tradic a starých řemesel, vypravěči příběhů? Nebo skončí všichni jako ochránci přírody, zaměstnanci Venkovského národního parku, popř. hlídači a údržbáři víkendových sídel? Nebo budou nezaměstnaní? Petosféra je nejistá v tom, že hodně závisí na vkusu publika, jehož koníčkem se může stát pěstování žab stejně dobře jako mletí pohanky a pečení placek.

Petosféra začíná na venkově psát svůj příběh a mnohá území zachraňuje před vylidněním, nebo z nich naopak dělá místa na okraji zájmu. Vesnice v Dalmácii se stěhují z chudých polí na mořský břeh, do pustiny ještě větší, kde se na vápencových balvanech už nedá pěstovat vůbec nic – ale zato se tu dá nabízet PET zahraničním turistům. Vesnice v Čechách, na Moravě a ve Slezsku se začínají diferencovat na ty s tváří, tedy s funkcí PĚT, a na méně šťastné, často pohlcené průmyslovým zemědělstvím nebo rostoucími předměstími. To všechno se dá vypořádat a poměrně dobře popsat. Jakou úlohu však v tom novém příběhu mají s hrát rolníci a jakou lidé z měst, je zatím velká neznámá. ☺

² Podle srovnávacího projektu Carbomont (2003–2005), Stakeholder perception of impacts of EU policy change and mountains landscapes, project within the 6th EU Framework.